

SORULARLA SELÇUKLULAR TARİHİ

SELÇUKLULARI YENİDEN KEŞFETMEK

Büyük Selçuklular

MEHMET ERSAN
MUSTAFA ALİCAN

YEMER
E

Sorularla Selçuklular Tarihi
SELÇUKLULARI YENİDEN KEŞFETMEK
Büyük Selçuklular

Mehmet Ersan&Mustafa Alican

TİMAŞ YAYINLARI | 2684
Selçuklular Tarihi Dizisi | 3

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDITÖR
Tuğçe İnceoğlu

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Şubat 2012, İstanbul

3. BASKI
Ocak 2017, İstanbul

ISBN

978-605-08-0084-5

9 786050 800845

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayinrubu
twitter.com/timasyayinrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15

I. BÖLÜM SİYASAL TARİH

SELÇUKLULARIN KÖKENİ ve TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI.....	23
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN OLUŞUMU	30
Devletleşme Süreci.....	30
Dandanakan Savaşı.....	37
Bağımsızlık	40
BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI.....	43
Tuğrul Bey.....	43
Alparslan	54
Melikşah	68
Berkyaruk.....	82
Muhammed Tapar	90
Sancar	93
SELÇUKLU-ABBÂSÎ İLİŞKİLERİ	107
Abbâsîlerle İlk Temaslar.....	107
Tuğrul Bey Bağdat'ta.....	110
Sultanlar ve Halifeler.....	114
Hanedanlar Arası Evlilikler.....	121
SELÇUKLU BİZANS İLİŞKİLERİ	128
İlk Selçuklu-Bizans İlişkileri	128

Malazgirt Savaşı.....	134
Malazgirt Sonrası İlişkiler.....	141
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE	
SİYASAL MİRASI.....	145
ORTADOĞU'DA SELÇUKLU EGEMENLİĞİ.....	152

II. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULAR'DA SİYASAL YAPI

SİYASAL YAPININ TEMEL TAŞLARI.....	165
Sultan	166
Vezir	174
Bürokrasi	177
Askeri Teşkilat	183
Hukuki Yapı.....	187

III. BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİ

SELÇUKLULARDA TOPLUM VE EKONOMİ	195
Toplumsal Yapı	195
Kültür ve Sanat.....	201
Ekonomi.....	206

IV. BÖLÜM

SELÇUKLULAR VE İSLÂM DİNİ

İSLAMİYET'LE TANIŞMA	213
Selçukluların Müslüman Oluşu.....	213
Selçukluların İslâm Dinini Kavrama Biçimi.....	218
İslâm Dininin Selçuklu Siyâsetine Etkisi.....	222
SONUÇ	227

GİRİŞ

10. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölü arasında kalan bölgede ve Aral Gölü'nün kuzeyinden Seyhun Nehri'nin orta yataklarına kadar uzanan sahada yaşamakta olan Oğuzların Kınık boyuna mensup Dukak isimli bey, vefât ettiğinde soyundan gelenlerin bir asır gibi kısa bir sürede bütün Ortadoğu'nun hâkimi haline geleceklerinden kuşkusuz haberdar değildi. Dukak, zaman zaman Yabgu ile sorunlar yaşasa da onun komutanlarından biri olarak sürdürmüştü yaşamını. Bir asker olarak yaşamış, bir asker olarak ölmüştü. Muhtemelen, henüz çok genç olan oğlu Selçuk'un da kendisi gibi bir ordu komutanı olarak ömür süreceğini ve yaşamını Yabgu'nun hizmetine adayacağını sanıyordu. Fakat öyle olmadı. Genç yaşında yetenekleri ile dikkat çeken ve Yabgu tarafından babasının makamına tayin edilen Selçuk, kısa süre içinde efendisi ile anlaşmazlığa düşerek yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Atalarının kadim geleneğine bel bağladı ve göç yollarına düştü.

Babasının ölümünden sonra başına geçtiği obası ile birlikte Cend şehrine gelen Selçuk Bey, burada İslâm dinini kabul ederek gâzî oldu. Kaynakların ifadelerine göre, "kâfir Türklerle" cihâda giriştiği Cend'de, babasının aksine, askerlikle yetinmeyerek siyasal bir iddia ile çıktı ortaya. Oğuz Yabgusu'nu tanımadığını ilan ederek bağımsız davranmaya başladı ve ileride kendi adıyla anılacak olan bir siyasal yapılanmanın temellerini attı. Yüz yaşını geçkin bir yaşta vefat ettiğinde, ardında meyveye durmak üzere olan bir tohum, kısa süre sonra tarihin en güçlü devletlerinden birine dönüşecek olan bir beylik vardı.

Selçuk Bey'in ölümünden sonra oğulları ve torunları onun başlattığı siyasal faaliyetlere hız kesmeden devam ettiler. Selçuk Bey'in Cend'de iken düzenlenen gâzâlar sırasında şehit olan oğlu Mikail'in

çocukları olan Tuğrul ve Çağrı beyler ile amcaları Arslan Yabgu'nun idaresinde örgütlenen Selçuklular, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerine inerek buralarda Gazneliler, Sâ mânîler ve Karahanlılar ile ilişki kurdular. Kâh birinin kâh diğ erinin hizmetine girerek oradan oraya sürüklendiler. Bu dönemdeki faaliyetlerini güncel çıkarları belirliyordu. Bir tür kiralık asker gibiydiler. Henüz yeterince güçlü değ illerdi ve günd en güne artan nüfuslarını besleyebilecekleri, güvenlik içinde hayat sürecekleri bir vatana ihtiyaçları vardı. Bu sebeple bir süre bölgede devam eden büyük devletlerin egemenlik mücadelelerinde duruma göre değ iş en roller oynadılar. Fakat bu durum çok sürmedi.

Bölgede devam eden egemenlik mücadelelerinin arasından sıyrılmayı başaran ve söz konusu egemenlik mücadelelerinin yarattığı siyasal istikrarsızlığın içerisinden kendi hesaplarına yarar sağlayarak çıkan Selçuklular, 1038 yılına gelindiğinde, Gazneli ordusunu dize getirebilecek kadar güçlenmişlerdi bile. Nitekim 1040 yılında Dandanakan'da Gaznelilere son darbeyi indirerek bağımsızlıklarını ilan ettiler. Amcaları Arslan Yabgu ile ilişkileri kopan Tuğrul ve Çağrı beylerin idaresi altında bulunan Selçukluların ana gövdesi, Tuğrul Bey'in sultan ilan edilmesi ile modern tarihçiler tarafından ailenin farklı kolları arasında bir ayırım oluşturmak için Büyük Selçuklu Devleti olarak adlandırılacak olan tarihin en etkili devletlerinden birini kurdular. Buveyhîlerin baskısı altında olup siyasal olarak tam anlamıyla etkisizleştirilmiş durumda bulunan Abbâsîler, Sünnî İslâm'ın yeniden yükselişe geçişini işaret eden Büyük Selçuklu Devleti'ni tanıma konusunda tereddüt göstermediler. Görülen o ki Ortadoğu bölgesinde yeni bir siyasal denge kuruluyordu.

Karahanlılar tarafından hile ile yakalanarak saf dışı bırakılan Arslan Yabgu ve ailesinin idaresi altında bulunan Selçukluların bir kısmının bölgedeki hâkimiyet iddialarından vazgeçip Anadolu'nun en uç noktalarına kadar ilerleyerek İznik'te Türkiye Selçukluları Devleti'ni kuracakları batıya yöneldikleri sırada, Tuğrul Bey idaresindeki Büyük Selçuklular, hızlı bir şekilde fetih ve genişleme

faaliyetlerine başlamışlardı bile. İran kısa sürede kontrol altına alındı. Irak, Suriye ve el-Cezire sahaları Selçukluların egemenlik sahasına dâhil edildi. Abbâsîleri kontrol ve himayelerine aldıktan sonra Sultan Alparslan döneminde gerçekleşen Malazgirt Savaşı ile Bizans İmparatorluğu'na ağır bir darbe indiren, Suriye ve Filistin bölgelerindeki siyasal faaliyetleri ile bölgedeki Fâtımî nüfuzunu seyrelten Selçuklular, en parlak dönemlerinde, Seyhun Nehri'nden Basra Körfezi ve Hicaz'a, Kafkasya'dan Doğu Akdeniz ve Anadolu içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürdüler. Bağımsızlıklarını ilan etmelerinin üzerinden henüz elli yıl bile geçmemiştir ki Büyük Selçuklular bölgenin ve çağın en güçlü devletlerinden biri haline gelmişti.

Selçuklu tarihi, atalarından kan bağına dayalı bir liderlik geleneği tevarüs eden nispeten küçük bir ailenin, yüzyıl gibi kısa bir süre içinde olağanüstü bir gelişme kaydederek birçok etnik grubun ve farklı dinlere mensup topluluğun bulunduğu geniş bir coğrafyaya egemen oluşunun şaşırtıcı tarihidir. Sürekli bir biçimde yükselmenin, siyasal krizlerin olduğu dönemlerde bile sosyal anlamda herhangi bir sekteye maruz kalmayan bir yayılmanın ve kökleşmenin tarihidir. Ortadoğu'nun her yerine nüfuz eden bir siyasal iradenin, Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan ve yüzlerce yıl boyunca Bizanslılar tarafından kontrol edilen Anadolu yarımadasının adım adım Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasıyla sonuçlanan bir ileri hamlenin tarihidir. Tarihin en büyük imparatorluğunun, Roma İmparatorluğu'nun büyük bir gürültüyle tarih sahnesinden çekilişinin koşullarını hazırlayan bir sürecin destanıdır. Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Suriye ve Filistin Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Irak Selçukluları ile birlikte bir bütündür bu tarih. Aynı kaynaktan beslenen coşkun nehirler, aynı ağacın gövdesinden çıkan dallardan oluşur. Bununla birlikte bu bütüncül tarihin en önemli kesimini Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularının oluşturduğu konusunda da kuşku yoktur.

Büyük Selçuklular, hem Türk-İslâm kültürü ve birikiminin başlangıç noktasını teşkil eden devasa Selçuklu geleneğini doğuran

bir kaynak hem de Türk tarihinin olduğundan farklı bir döneme girişini, Türklerin İslâmlaşmasını, İslâm toplumuna dâhil olmasını ve İslâm dünyasına yeni bir ufuk açmasını işaretleyen bir dönüm noktası olması açısından önemlidir. Ortadoğu'nun son bin yılının gerçek anlamda değerlendirilebilmesi ve modern Ortadoğu coğrafyasının tarihsel kökenlerine nüfuz edilebilmesi için Büyük Selçuklu tarihini her yönüyle irdelemenin ve anlayabilmenin dışında başka bir yol yoktur. Bunu göz önünde bulundurmayan bütün değerlendirme ve analizler eksik kalacaktır. Günümüz Türk-İslâm dünyasını oluşturan bütün ana hatlarda Büyük Selçuklular'ın mührü vardır çünkü... Büyük Selçuklular, Türklerin İslâmlaşma sürecini idare etmişler, Anadolu'nun Türk vatanı haline gelişine nezâret etmişler ve tarih sahnesine çıktıkları dönemde belirgin bir tarihsel çöküş içerisinde olan Sünnî İslâm'ın tabir yerindeyse yeniden dirilişinde belirleyici bir rol üstlenmişlerdir.

Büyük Selçuklu tarihi, tarihsel bir dönem olarak sahip olduğu önem bir tarafa, modern dönem Ortadoğusu'nda yaşanan sosyal, siyasal, etnik ve dinsel istikrarsızlığın, karmaşanın, Müslüman toplumların içerisinde bulunduğu varoluş sorunlarının ve kimlik bunalımlarının, kısaca Ortadoğu'nun malul olduğu hemen hemen bütün toplumsal sorunların çözümü noktasında önemli bir referans kaynağı olma potansiyeline sahip olmasından dolayı derinlikli bir şekilde anlaşılması ve anlatılması gereken bir tarihtir. Genellikle aynı nedenle bir referans kaynağı olarak görülen Osmanlı tarihinden farkı, kökenleri Osmanlı döneminde bulunan sorunlardan azade olmasıdır. Özellikle Batı dünyasında ortaya çıkan aydınlanma ve modernleşme süreçlerinin (Osmanlılar ile Batı dünyası arasında başlayan etkileşimin Osmanlı Devleti'nin özellikle Anadolu dışındaki İslâm dünyasına egemen olmaya başladığı dönemlerde belirginleşmeye başladığını hatırlatalım) Osmanlılar üzerinde yarattığı etkilerin, bu etkiler sonucu Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan "yabancı" düşüncelerin ve bu düşüncelerin İslâm toplumu üzerinde oluşturduğu ayrıştırıcı etkilerin mevcut olmadığı Selçuklular dönemi, geleneğin ihyası açısından daha sağlıklı bir referans

kaynağı olabilir. Örneğin, Osmanlı öncesi dönem (Selçuklular dönemi ve Selçuklu mirasının çok güçlü bir biçimde hissedildiği sonraki dönem), günümüz Ortadoğu coğrafyasındaki toplumların, modern kazanımlardan taviz verme zorunluluğu olmaksızın belirli bir tarihsel müşterek etrafında bir araya gelebilmeleri için değerli bir imkân içermektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı egemen güçler tarafından parsellenen Ortadoğu coğrafyasında hüküm sürmekte olan otoriter rejimlerin tarih sahnesinden çekilmekte olduğu içinde bulunduğumuz günlerde, bölgede barışın, kardeşliğin, özgürlüğün ve hatta demokrasinin zemin bulabilmesi için yeni bir bakış açısına, eskisinden farklı bir siyasal perspektife sahip olunması gerektiğine kuşku yoktur.

Büyük Selçuklu tarihi, Selçukluların Ortadoğu coğrafyasında kurmuş oldukları egemenliğin biçimi açısından değerlendirildiğinde, modern Ortadoğu'nun sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecek bir konumda bulunmaktadır. Böyle bir girişimin başarıya ulaşmasını sağlayabilecek bütün imkânlara sahiptir. Bununla birlikte, kamuoyunda Selçuklular konusunda yeterli ve sağlıklı veri dolaşımının mevcut olmaması, aydın ve entelektüellerimizin Selçuklular konusunda yeterli donanımına sahip bulunmaması ve kuşkusuz siyasal analiz girişimleri yapılırken Selçukluların yorumcular tarafından sürekli göz ardı edilmesi, henüz bu imkânların ortaya çıkarılabilesini sağlayacak girişimlerin ortaya çıkmasını engellemiştir. Fakat modern Türkiye'nin ve Türk insanının tarihsel mirasına sahip çıkarak Ortadoğu'da yeniden bir varlık gösterebilmesi için şu ya da bu nedenle göz ardı edilmiş olan Selçuklu tarihinin sahip olduğu önemi fark etmesi ve Selçukluları keşfetmesi gerekir.

Elinizde bulunan çalışma, modern Türk insanının sosyal, siyasal, dinsel ve hatta ekonomik anlamda yeni bakış açıları üretebilmesi için başvurması gereken tarihsel varoluşunun, ehline bilinir olsa da kamuoyunda pek bilinmeyen, belki günümüze kadar bir referans kaynağı olarak görülmediği için üzerinde pek durulmayan

bir kesiminin, Büyük Selçuklular döneminin tarihini içermektedir. Çalışmada, yeri geldiğince söz konusu dönemin günümüz sosyokültürel ya da siyasal pratiği açısından içerdiği imkânlarla göndermelerde bulunulmuş olsa da, Büyük Selçuklu tarihinin uzmanlar tarafından her anlamda ele alınması ve incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

I. BÖLÜM
SİYASAL TARİH

SELÇUKLULARIN KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Selçukluların mensup olduğu Oğuzlar hakkında bilgi verir misiniz?

Gyula Nemeth'in çözümlemesine göre kabile anlamına gelen "ok" ile Türkçe bir çoğul eki olan "z"nin birleştirilmesiyle oluşturulan bir kelime olarak Oğuz, 'kabileler' demek olup, etnik bir anlamdan ziyade toplumsal bir anlama karşılık gelmektedir.

10. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölü arasında kalan bölgede ve Aral Gölü'nün kuzeyinden Seyhun Nehri'nin orta yataklarına kadar uzanan sahada yaşayan yirmi dört boydan müteşekkil bir boylar federasyonu olan Oğuzlar, kaynaklarda hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmayan bir devlete de sahipti. Bu devlet, hükümdarlarının "yabgu" unvanını kullanmış olmalarından dolayı Oğuz Yabgu Devleti olarak bilinmektedir. Batıda Hazarlar ve Bulgarlara, doğuda Karluklara, kuzeyde Kimeklere ve güneyde de İslâm dünyasına komşu olan Oğuz Yabgu Devleti'nin kışlık merkezi Yengikent idi. Bağımsız olup olmadığı konusunda net bir fikir bulunmayan Oğuz Yabgu Devleti'nin Hazarlara bağlı olduğu hususunda bazı değerlendirmeler bulunmakla birlikte, 10. yüzyılda bağımsız hareket ettikleri bilinmektedir. Nitekim 10. yüzyılın sonlarında Oğuzların yaşadıkları coğrafyalardan geçen ve buralarda gördüklerini kayıt altına alan İbn Fadlan tarafından aktarılan bilgiler de bu görüşü doğrulamaktadır.

Selçuklular, Oğuz Yabgu Devleti'ni oluşturan ve birbirlerine gevşek bağlarla bağlı olan 24 boydan birine, Kınık boyuna mensup-turlar. Oğuz Yabgusu'nun sübaşısı olan Dukak'ın oğlu Selçuk'un

soyundan gelmekte oldukları için kendilerine Selçuklular denilmektedir.

Selçukluların atası Dukak'ın ve oğlu Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'ndeki konumları neydi?

Tarih boyunca kurulmuş Türk devletlerinden birine adını veren Selçuk Bey'in babasının ismi Dukak'dır. "Demir Yaylı" lakabını taşıyan Dukak'ın, Oğuz Yabgu Devleti'nde etkili bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oğuz birliği içerisinde askerî bir liderlik pozisyonunu ifade eden "sübaşılık" görevini yürüten Dukak'ın, Yabgu ile ters düştüğünü bildiren kayıtlar vardır. Bu kayıtlara göre Yabgu'nun, Hazarlar veya Müslümanlar üzerine düzenlemek istediği sefere Dukak karşı çıkmış, tarafların çatışmasını araya giren Oğuz beyleri önlemiştir. Bu olay Dukak'ın itibarının artmasına ve şöhretinin daha fazla yayılmasına vesile olmuştur. Kendisinin ölümünden bir süre sonra oğlu Selçuk, yetenekleriyle kendini göstermiş ve Yabgu tarafından sübaşı tayin edilmiştir.

Hem Dukak'ın hem de oğlu Selçuk Bey'in, Oğuz Yabgu Devleti'nde sübaşı olduğu kabul edilir. Oğuz birliğinin federatif yapısı ve Oğuz topluluklarının temel özelliğinin konar-göçer oluşu, buna bağlı olarak ordunun, boy beylerinin emrindeki boydaşların bir araya gelmesiyle teşekkül ettirildiği göz önüne alındığında, sübaşılık kurumunun boy temelli bir yapılanma olduğu ve devletin merkezî bir kurumu olmaktan ziyade boylara hükmedebilmek için Yabgu tarafından beylere verilen bir paye olduğu, dolayısıyla da devlet örgütlenmesinde bir değil, birçok sübaşının bulunduğu sonucuna varılabilir. Çünkü bize göre, Dukak'tan sonra itibar ve deneyim bakımından çok daha liyakatli beyler var iken Huseynî'nin kaydına göre henüz akıl baliğ olup, babasının yerine geçmiş olan Selçuk'un, bütün Oğuz ordularının komutanı anlamında bir "sübaşılık" makamına getirilmiş olması sorgulanması gereken bir yargıdır.

Buna göre, Dukak'ın ve Selçuk Bey'in, yirmi dört boydan oluşan Oğuz birliğine mensup bir boyun (Kınık) liderlerinden olduğu ve

bu liderliğin kana dayalı veraset sistemi ile aktarıldığı, Yabgu ile olan ilişkilerinin de tıpkı diğer boy beyleri (sübaşılar) gibi mutlak olmayan bir tabiiyyet ilişkisi olduğu söylenebilir.

Selçuk Bey neden Cend'e göç etti?

Selçuk Bey'in Cend'e göç nedeni ile ilgili kayıtlar, yaygın olarak bilinen bir menkıbe etrafında şekillenmiştir: Şöyle ki, babasının ölümünden sonra sübaşı olan ve gerek bireysel özellikleri gerek organizasyon yeteneği ile kısa sürede etkin bir bey haline gelen Selçuk Bey, Oğuz Yabgusu ile beyler arasındaki iktidar ilişkisini sembolize eden protokol kurallarına aykırı biçimde, Yabgu'nun huzurunda yapılan bir görüşmede onun eşini ve çocuklarını dikkate almadan doğrudan Yabgu'nun yanına oturmuş, bunun üzerine de idari yapıda oldukça etkili olduğu anlaşılan "Hatun"un girişimleri sonucu Yabgu tarafından bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu durumda hayatını tehlikede gören Selçuk Bey, maiyeti ve ağırlıklarıyla birlikte Oğuz birliğinden ayrılarak İslâm ülkelerine sınır olan Cend yöresine göç etme kararı almıştır (muhtemelen 961). Dramatik bir kopuş hikâyesi gibi görünen bu ilk Selçuklu göçünün ardından Selçuk Bey'in oğlu Arslan'ın daha sonra "yabgu" unvanını kullandığı göz önüne alınırsa, Oğuz Yabgusu'nun makamını tehlikede görmekte pek de haksız olmadığını teslim etmek gerekir. Dolayısıyla, Selçukluların Cend'e göç etme nedenlerinin, bir tür boylar federasyonu olan Oğuz birliğini temsil eden iktidar mekanizmasındaki merkezileşme eğiliminden ve bu eğilimin de zaten gevşek bağlarla birbirine bağlı olan boylar arasındaki dayanışma ilişkisini tahrip etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Selçuk Bey'in Yabgu ile anlaşmazlığa düşmesi ve bu anlaşmazlığın sonucunda kendi maiyetinde bulunanları yanına alarak bütün ağırlıklarıyla birlikte Seyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü noktaya oldukça yakın bir yerde bulunan Cend yöresine göç etmesi, daha sonra "Selçuklular" şeklinde isimlendirilecek olan bağımsız bir sosyal-siyasal birimin ortaya çıkışının ilk adımı olmuştur.

Selçuk Bey'in göç için Cend yöresini tercih etmesini nasıl değerlendirmek gerekir?

Cend yöresi, Oğuz Yabgusu'nun kontrolü açısından bakıldığında Selçuk Bey ve maiyetindekiler için oldukça güvenli bir bölgeydi. Çünkü Cend yöresi, Yabgu'nun etkisinin zayıf ve hâkimiyetin sadece yılda bir defa vergi almaktan ibaret olduğu, İslâm ülkelerinin sınırında bulunan, bu konumu nedeniyle de İslâmiyet'in hızla yayılma eğilimi gösterdiği bir şehirdi.

Selçuk Bey ve maiyetindekiler, İslâmiyet'in Mâverâünnehr, Harezm ve Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde hızla yayıldığı bir dönemde Cend yöresine gelmiştir. Kaynaklardaki veriler, Selçukluların Cend'e göç etmeden önce İslâm dini konusunda fikir sahibi oldukları ve Müslümanları kısmen de olsa tanıdıklarına işaret ediyor. Öte yandan Selçuklu ailesinin konar-göçer bir toplumsal yapıya mensup olduğu ve Cend'in de İslâm coğrafyasının *ûcu* olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin göç için çok isabetli bir tercih olduğu söylenebilir.

Selçuk Bey ve maiyetinin, siyasal yapısı bütünüyle teşekkül etmemiş bir *ûc* bölgesinde kendilerine yaşama alanı açabilmeleri ve sahip oldukları askerî güçle bu yaşama alanı içerisinde bir tür iktidar organizasyonu kurabilmeleri mümkün ve nispeten de kolaydı. Nitekim onlar da bunu yaptılar: Önce İslâm dinini kabul ederek Cend'de yaşayan Müslümanlarla aralarında bulunan temel farkı ortadan kaldırdılar. Daha sonra da *ûc* yaşamının en saygın uğraşı olan *cihâda* giriştiler.

Selçuk Bey ve maiyeti nasıl Müslüman oldu?

Türklerin dinî inancı ile İslâmiyet arasında tek tanrıya tapma, ahiret inancı vs. gibi önemli benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin yanında Selçuk Bey, Cend'e geldiğinde İslâm dininin üstünlüğünü yakından görmüş, ayrıca yoldaşlarına danışarak Müslüman olmaları halinde önlerine çıkacak imkanları konuşmuşlardır. Bu görüşmeler sonucunda İslâmiyet ile Türklerin Tanrı inancının yakınlığı, Müslüman tacir ve mutasavvıfların bu yeni dini tanıtıcı

faaliyetleri ile Oğuz Yabgusu ile girişilen mücadelenin de etkisiyle Müslüman olmaya karar verilmiştir. Bu karar verildikten sonra Buhara'nın kuzeyindeki Zandana'ya (Zandak) elçi gönderip şehrin valisinden kendilerine İslâmiyet'i öğretecek din adamı istemişlerdir.

Cend'e göç edildikten sonra Oğuz Yabgusu ile ilişkiler hangi çerçevede yürütüldü?

Selçuk Bey'in, Cend'e göç ettikten ve Müslüman olduktan sonra da Oğuz Yabgusu'na karşı tavrında bir değişiklik olmamış, hatta daha da ileri giderek onunla mücadeleye başlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu sırada Oğuz Yabgu Devleti'ne mensûbiyet diyebileceğimiz aidiyet duygusu, siyasal anlamda önemini yitirmiştir.

Vergi toplamak için bölgeye gelen Yabgu'nun memurlarını "Müslümanların kâfirlere vergi vermesinin" mümkün olmayacağını söyleyerek eli boş çeviren ve "kâfirler" ile cihâd etmeyi belirgin biçimde siyasal etkinliğinin amacına dönüştüren Selçuk Bey, Yabgu ile mücadelesini sürdürdü. Yabgu'nun gönderdiği kuvvetlere karşı koydu, kendisi de kâfir soydaşlarına karşı akınlar düzenledi. Çarpışmalar sonucunda elde ettiği başarılarla bölgede tutunma imkanı buldu. Müslüman olarak mücadeleye girişmesinden kısa bir süre sonra *alperen* bir gazi haline gelen Selçuk Bey, 'Meliku'l-Gazi' unvanını almış ve siyasal pozisyonunu Yabgu'nun sahip olduğu egemenlik zemininden farklı bir noktada türetmeye başlamıştır. Özetle söylemek gerekirse, Selçukluların Cend'e göç ettikten sonra Oğuz Yabgusu ile olan ilişkilerini "farklı mensûbiyetlere sahip olma" durumu belirlemiştir ve iki unsur arasında "siyasal düşmanlık" şeklinde tanımlanabilecek bir ilişki biçimi gelişmiştir.

Selçukluların Cend'deki siyasi durumu neydi?

Selçuk Bey ve maiyetinin, Cend yöresine gelip İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, başta Oğuz Yabgusu ve diğer kafir soydaşları ile giriştikleri mücadelede elde ettikleri başarı, onlara bu yörede tutunma ve yer edinme imkanı sağlamıştır. 961'den Selçuk Bey'in oğlu Arslan Bey'in Sâ mânîlere yardıma gönderildiği 985 yılına

kadar yaklaşık 25 yıl boyunca bir bölgede siyasi bir güç olmadan, yani “beylik” diyebileceğimiz teşkilatlı bir yapılanma oluşturmadan ayakta kalmak ve 25 yıl sonunda da yardımı aranır askerî bir güç olmak kolay değildir. Selçuklular, Cend bölgesinde oldukça güçlü bir gâzîler cemaati olarak çeyrek asır boyunca faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, Selçuk Bey ve bağlılarının bölgede yeni Müslüman olmuş bir Türk beyliği olarak yükselişe geçtiği sırada, kendisinden çok daha güçlü bir başka Müslüman Türk unsurun, Karahanlıların ilerleyişi, onların yükselişini engellemiş, hareket alanlarını daraltmış, hatta hayatta kalma şanslarını zora sokmuştur.

Selçukluların tarih sahnesine çıktığı dönemde bölgenin siyasi haritası nasıldı?

Selçuklular, Cend’e göçüp askerî başarıları ile kendilerinden söz ettirmeye başladıklarında bölgede Oğuz Yabgu Devleti’nden başka Sâ mânîler, Gazneliler ve Karahanlılar bulunuyordu. Bu devletlerden birincisi olan Kıpçakların baskısı, bağlı boyların yavaş yavaş Müslüman olmaları ve göç etmesi ile 11. yüzyılın başlarında tarih sahnesinden çekildi. 10. yüzyılın başlarında bölgenin en önemli siyasi gücü olan Sâ mânîler, aynı yüzyılın sonlarında güçlerini kaybederek yardıma muhtaç hale geldiler. Sâ mânî Devleti’nin içinden çıkan Gazneliler, özellikle içinden çıktıkları Sâ mânîler aleyhine büyüme ve hâkimiyet alanını genişletme gayreti içindeydiler. Karahanlılar ise batı yönünde hızlı bir ilerleyiş başlatmış, Seyhun boylarında Oğuzların yaşadığı şehirleri ele geçirmiş, 10. yüzyılın son çeyreğine girilirken Sâ mânîlerin yönetimindeki Mâverâünnehr bölgesinin önemli bir bölümünü kontrol altına almışlardı. Öte yandan Bağdat’ta Abbâsî Halifeliği, Şii Buveyhîlerin güdümüne girmiş durumdaydı ve Mısır merkezli Fâtımîlerin Ortadoğu bölgesindeki etkinliği de gün geçtikçe artmaktaydı.

Selçuk Bey’in sosyo-kültürel mirası ne olmuştur?

Selçuk Bey’in arkasında bırakmış olduğu sosyo-kültürel mirasın, temelde yerleşik değerleri benimsemeye dönük bir miras olduğunu söyleyebiliriz. Cend’e yapılan göç, burada görülen yerleşme eği-

limleri ve en nihayetinde Selçuk Bey'in bu şehirde ölmesi bir tür yerleşme, yerleşik olma ve "medenileşme" (şehirli olma anlamında) arzusunun bir yansımasıdır. Nitekim daha sonra Selçukluların sürekli bir "yaşam alanı" arama ve yerleştikleri yerleri "vatanlaştırma" girişimleri de bunun göstergelerinden biri olarak okunabilir. Selçuk Bey'in mirasının en temel ögesi, sözünü etmiş olduğumuz "yerleşme eğilimlerini" de kapsayan, kuşatan, temellendiren ve yönlendiren İslâmlaşma sürecidir.

Bu süreç, Selçukluların sosyolojisi açısından çok temel bir öneme sahiptir. Selçuklu ailesinin yapısını, gelişimini, dönüşümünü ve toplumsal bir yapı haline evrilişini biçimlendirmiş; İslâmî bir temel üzerinde kurulan etnik anlamda çoklu bir toplumun oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Selçuk Bey'in en temel sosyo-kültürel mirasının, hem hayatta olduğu sırada hem de daha sonra Selçukluların sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını "etkileyen" İslâmlaşma olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada altının önemle çizilmesi gereken bir nokta vardır: Sözünü etmiş olduğumuz İslâmlaşma, İslâm dininin ibadet ve muâmelâtının, bir diğer ifadeyle pratik yaşam üzerindeki etkilerinin Türkler tarafından benimsenmesi (daha doğru bir ifadeyle, bütünüyle benimsenmesi) demek değil, kültürel anlamda İslâm dininin ve Müslümanların Selçuklular üzerindeki çok yönlü etkilerini tarif etmek üzere kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla İslâm salt bir din olarak değil, dünyayı anlama biçimi olarak anlaşılmalı, İslâmlaşmanın kültürel anlamda bir zihniyet değişimine, toplumsal bir dönüşüme işaret ettiği unutulmamalıdır.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN OLUŞUMU

Devletleşme Süreci

Selçukluların ilk devletlerarası ilişkileri nasıl gelişti?

Selçuklular ilk devletlerarası ilişkilerini Sâmânîler ile kurmuşlardır. 10. yüzyılın sonlarında oldukça zayıflamış bulunan Sâmânîler, Karahanlıların ve Gaznelilerin saldırılarına karşı koyacak durumda değildi. Özellikle Karahanlıların Seyhun'u geçip Mâverâünnehr bölgesinde ilerlemeleri karşısında Sâmânîler yeni bir arayışa girmiş ve bu sıralarda Cend yöresinde askerî bir güç olarak ortaya çıkmış olan Selçuk Bey'e müracaat etmişlerdi. Esasen Karahanlılar, Oğuz yurduna doğru ilerleyişleriyle Selçukluların Cend yöresindeki yükselişlerine engel olmuş, hatta buldukları yurtlarını tehdit etmeye başlamışlardı. Bu durum karşısında Selçuk Bey, yapılan yardım çağrısını iyi değerlendirmiş, kendilerine Mâverâünnehr bölgesinde yerleşme izni verilmesi karşılığında oğlu Arslan Bey'i Sâmânîlere yardım etmek üzere görevlendirmiştir. Buna göre Selçuklu-Sâmânî ilişkileri, Selçukluların Cend bölgesindeki askerî başarılarının sonucu Sâmânîlerin girişimi ile başlamıştır.

Selçuklular ile Sâmânîler arasındaki ilişkilerin mahiyeti nedir?

Selçuklular ile Sâmânîler arasındaki ilişkiler, her şeyden önce karşılıklı çıkar ilişkisi üzerine kurulmuştur. Sâmânîler, doğudaki Karahanlıların ve diğer Türk topluluklarının saldırılarına karşı ülke sınırlarının korunması karşılığında Selçuklulara Buhara yakınlarında bulunan Nur kasabasını vermişlerdir. Selçuk Bey, oğlu

Arslan Bey'in idaresi altında bir Türkmen topluluğunu Sâmânîlere yardıma göndermiş, bunlar da 985-986 yıllarında Nur kasabası yöresine gelerek yerleşmiştir.

Sâmânîlerin Selçuklularla yapmış oldukları ittifak amacına ulaştı mı?

Karahanlıların 999 yılında Buhara'yı ele geçirerek Sâmânîleri ortadan kaldırması, Selçuklu desteğinin Sâmânîleri ayakta tutmaya yetmediğini gösterir. Ancak Sâmânî şehzadesi İsmail el-Muntasır'ın hapis tutulduğu Özkend Hapishanesi'nden kaçıp Sâmânî Devleti'ni yeniden diriltme çabası sırasında Arslan Bey'in yardımları Karahanlılar ile yaptığı savaşlarda belirleyici oldu. İsmail el-Muntasır, Arslan Bey'den aldığı destek ile 1002, 1003 ve 1004 yıllarında arka arkaya Karahanlı kuvvetlerini mağlup etti. Bu başarılı savaşlarda alınan ganimetlerden sonra Arslan Bey'in Nur yöresine çekilmesi ve 1005 yılında yapılan savaşta İsmail el-Muntasır'ı yalnız bırakması, bu Sâmânî Devleti'nin yeniden canlandırılma çabalarının bitmesine ve şehzadesinin hayatına mal oldu. Fakat Sâmânî Devleti'nin yeniden var olma mücadelesini beş yıl daha sürdürebilmesinde Selçukluların önemli katkısının olduğu aşikardır.

Sâmânîlerin yıkılıştan sonra Selçuklular ne yaptılar?

Sâmânîleri yeniden diriltme çabalarının sonuçsuz kalması üzerine, bölgede iki büyük devlet, Karahanlılar ile Gazneliler kaldı. Sâmânîlerin hüküm sürmüş olduğu Mâverâünnehr bölgesi Karahanlıların, Horasan ise Gaznelilerin hâkimiyetine girdi. Bu arada Selçuk Bey 1007 yılında vefat etti. Selçuk'un oğlu Arslan, ailenin hayattaki en büyük ferdi olması dolayısıyla Yabgu unvanını taşımaya başladı. Cend'de Selçuk Bey ile birlikte bulunan Selçuk Bey'in en büyük oğlu Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı beyler de amcalarının ailenin büyüğü olarak "reis" olmasına rıza gösterdiler ve ona saygıda kusur etmediler.

Tuğrul ve Çağrı beyler, dedelerinin vefatından sonra Cend'de uzun süre kalmadılar, maiyetleri ve ağırlıklarıyla Buhara yöresine

göç ettiler. Böylece Selçuk Bey'in bütün aile fertleri ve bağlıları Mâverâünnehr'e, yani Karahanlılara ait bir bölgeye geçmiş ve orada yerleşmiş oluyorlardı. Aynı bölgede bulunmalarına rağmen, bundan sonraki süreçte Arslan Yabgu ile Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı beylerin güçlerini birleştirmeyip ayrı ayrı hareket ettikleri görülüyor.

Daha önce Sâmânîlerin saflarında yer alarak savaştıkları Karahanlıların teb'ası haline gelen Selçuklular, yeni hâkimlerinin dikkatini ve düşmanlığını üzerlerine çekmemek için bir süre sessiz kaldılar. Ancak her geçen gün biraz daha kuvvetlendiklerini fark eden Karahanlılar, onları kontrol altına almaya çalıştılar. Tuğrul Bey'in kısa bir süre tutsak da alındığı bu süreçte baskılarını daha da artırdılar. İki kardeş ve maiyetindekiler Semerkand taraflarına çekildiler ve bundan sonra ne yapmaları gerektiği hususunu görüştüler. Karahanlılar kendilerinden çekiniyor ve onlara hayat hakkı tanımak istemiyorlardı. Kendi aralarında yaptıkları müzakerenin sonucunda Tuğrul Bey'in muhtemel saldırılardan korunmak amacıyla bir süreliğine ulaşılması güç çöllerde çekilmesine, Çağrı Bey'in de kendilerine emin bir yurt bulma arayışına girişmesine karar verdiler. Genel kabul gören görüş, Çağrı Bey'in bu kararın alınmasından sonra Anadolu'ya bir keşif seferi düzenlediğidir.

Sözü edilen keşif seferini değerlendirebilir misiniz?

Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre Çağrı Bey, sayısı ile ilgili farklı rakamlar bulunan bir birlik ile Mâverâünnehr'den hareket edip Horasan'ı geçmiş ve Vaspurakan bölgesine girmiştir. Ermeniler, Kral Senekerim'in oğlu David ve kralın komutanı Şapuh ile Becni Kalesi kumandanı Vasak yönetimindeki kuvvetlerle Türklere karşı koymaya çalışmışlar, ancak bozguna uğramaktan kurtulamamışlardır. Çağrı Bey, mahalli Ermeni kuvvetlerini mağlup ettikten sonra ciddî bir engelle karşılaşmadan bölgede bir süre dolaşmış ve birçok ganimet topladıktan sonra geri dönerek, Gazneli topraklarında kendilerini yakalamak için sıkı tedbirler alınmasına rağmen, Mâverâünnehr'e ulaşabilmiştir.

Bununla birlikte, Çağrı Bey'in binlerle ifade edilen bir atlı birlik ile yaklaşık iki bin kilometrelik mesafeyi geçerek Van Gölü yöresine gelmesi, burada savaşlar yaptıktan sonra bölgede bir süre dolaşması ve dönüşte kendilerini yakalamak için bekleyen Gazneli Mahmud'un Tus valisi Arslan Câzib'den, askerleriyle birlikte tüccar kılığına girerek kurtulup Mâverâünnehr'e ulaşması oldukça zor görünmektedir. Ayrıca, Çağrı Bey'in verdiği, "Bu bölgede bize karşı koyacak bir güce rastlamadım" raporuna rağmen, Karahanlı ve Gaznelilerin baskıları karşısında Anadolu'ya geçmeyi denemeyip Mâverâünnehr bölgesinde yıllarca ağır şartlara katlanmaları, seferin gerçekleşmiş olması hususunda akıllarda soru işaretleri uyandırmaktadır.

Tuğrul ve Çağrı beyler bunları yaşarken, amcaları Arslan Yabgu ne yapıyordu?

Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı beyler bunları yaşarken, ailenin büyüğü Arslan Yabgu, yeğenlerinden bağımsız hareket ediyordu. Karahanlı hanedanı mensuplarının Mâverâünnehr'deki iktidar mücadelelerine dahil olan Arslan Yabgu'nun gün geçtikçe askerî gücünü arttırması, Gazneli Mahmud ile Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın dikkatini çekti. İleride kendileri için tehlikeli bir güç olmasından endişe ettikleri Arslan Yabgu'yu etkisiz hale getirmek hususunda anlaştılar.

Taraflar arasında gerçekleşen mutabakata göre, Horasan ve Harezm Gaznelilerin kontrolünde olacak, Şark ülkeleri Karahanlılara verilecek ve Ceyhun Nehri iki devlet arasında doğal sınır kabul edilecekti. Ayrıca Buhara civarında hüküm süren Karahanlı Ali Tegin'in hâkimiyetine son verilecek, gün geçtikçe tehlikeli olmaya başlayan Selçuklular da Horasan'a nakledilecekti. Gazneli Mahmud, antlaşma hükümlerine göre kendi payına düşeni yaptı. Semerkand'ta huzuruna çağırdığı Arslan Yabgu ile oğlu Kutalmış'ı hile ile yakalattı. Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerden yaklaşık 4 bin çadırılık halkı aynı yıl içerisinde Horasan'a nakletti.